

Jelenidőben	
• Glatz Ferenc: Rendszerváltások és dinasztiák	3
• Niederhauser Emil: Királyból miniszterelnök	6
• Bíró László: A Karadjordjevicek	9
• Szász Zoltán: Egy dinasztia korszakai	12
• Niederhauser Emil: Romanov-utódlás	17
• Niederhauser Emil: A Habsburgok utóélete	20

A világ száz évvel ezelőtt

• Benkes Mihály: A „fekete” kontinens	23
---------------------------------------	----

Életképek, hétköznapok

• Máthé-Shires László: A trópusi betegségek	27
---	----

Kalászatok

• Csorba László: Magyar „Hajnalcsillag”	29
---	----

Hírek

• Újonnan felfedezett barlangrajzok • A földművelés kezdetei • Egy titokzatos nép: az etruszkok (Összeállította: Farkas Ildikó)	32
---	----

Gyarapodó közgyűjteményeink

• Tompos Lilla-Kiss Erika: Magyar főúri öltözködés	34
--	----

Címlapon: Az európai társadalmak fölé emelkedett királyi családok. III. Frigyes találkozása Portugáliai Eleonórával Sienában. Pinturiccio freskója

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: **Engel Pál**

Kertész István, Sipos Péter,
Szász Zoltán, Tóth István György

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Szerkesztőségi titkárság:

Kocsis Gabriella, Farkas Ildikó

Munkatársak:

Demeter Zsuzsanna, Stemplerné Balog Ilona (kép);

Horváth Imre (számítógépes tördelés);

Nagy Béla (térkép)

Felelős kiadó: História Alapítvány

Elnök: *Niederhauser Emil*

Szerkesztőség: 1014 Bp., Úri u. 53. T.: 356-0457.

Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250

www.historia.hu

A História Alapítvány bankszámlaszáma:

11701004-20125394 OTP Bp. I. ker. Alagút u. 3.

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt.

1051 Bp., Hercegprímás u. 5.

USD 401-15194129120; DM 407-15194129120;

ATS 419-15194129120

Szedés: MTA TTI Kiadványcsoport

Felelős vezető: *Kovács Éva*

Nyomás: MESTERPRINT Kft.,

Bp., Vak Bottyán u. 30-32/B

Felelős vezető: *Losonczy György*

Terjeszti: HIRKER Rt., NH Rt. és alternatív terjesztők.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és

a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál

(HELP) Bp. Orczy tér 1-3.,

közvetlenül vagy postautalványon. Tel.: 303-3441

Külföldre előfizethető: Hess András Kereskedelmi Kft.

Postacím: H-1406 Bp. P. O. Box 53.

Tel./fax: (36-1) 350-8566

Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj: 1 évre 1100 Ft.

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Rendszerváltások és dinasztiák

Királyok visszafogadása

Jönnek a hírek a volt kelet-európai királyi dinasztiák itthoni megjelenéséről. Itthon, a volt szovjet megszállás országáiban.

Királyok, trónörökösök visszatérése

Romániában a volt király a család egykori magánvagyonát kéri vissza: bukaresti palotát, vidéki – erdélyi, sinaiai – kastélyokat. Mihályt (1921-ben született) a hírek, a képek ma már ugyan idős, de jó fizikai és szellemi állapotban lévő, rokonszenves, megnyerő külsejű, művelt emberként mutatják be. Gyermekkorban örökölte a trónt, majd 1944. augusztus 23-án volt ereje, hogy a németekkel az utolsó pillanatban szakítson és kiugorjon a háborús kátyúból. (Ahová viszont Magyarország 1944. október 15-én beleragadt.) Majd a belpolitikai erők (és a szovjetek) nyomására 1947. december végén lemondott, és egy vonatkománnyal magánvagyonnal békésen Nyugatra távozott. 1990 után többször hazalátogat. A politikai elemzők megjegyzik: Iliescu elnök társaságában tűnik fel.

Oroszországban már 1991-ben, tehát a Szovjetunió önfelszámolásának pillanataiban megjelent a Romanov-dinasztia fejének tekintett Vlagyimir nagyherceg. Amikor 1992-ben meghalt, a pétervári Péter-Pál-erődben temették el, mint az utóbbi háromszáz évben az orosz cárokat. S ezt – a szakértő megfigyelők szerint – az orosz társadalom természetesnek tekintette. (S hazahozták a sírboltba apjának, Kirillnek a holttestét is Németországból.) De nem figyelt fel a közvélemény sem Magyarországon, sem Nyugat-Európában: Jelcin, mint köztársasági elnök, maga is részt vett a gyászszertartáson, amikor az 1918. évi családirtás áldozatainak földi maradványait 1998-ban eltemették, a cárok hagyományos nyugvóhelyén. A cári család utolsó sarjai – Vlagyimir nagyherceg lánya és unokája – megjelennek az orosz közéletben, de politikai szerepet nem keresnek, nem is vállalnak és kapcsolataik a kommunista vezetőkhez éppoly jók, mint a konzervatívokhoz. És amikor interjút adnak, hibátlan oroszúggal teszik azt.

Jugoszláviában a volt uralkodócsalád – a Karadjordjevicek – Milošević bukása után, 2001-ben aktivizálódott. Az utolsó jugoszláv király II. Péter volt, aki 1941-ben, néhány nappal az országát ért német támadás után Angliába menekült, a németellenes angolszász szövetség oldalán politizált. De mivel az antifasiszta erők (csetnikek, illetve kommunisták) közül a Tito vezette kommunisták győztek, Pétert nemkívánatos személynek nyilvánították, majd 1945 novemberében – eltörölve a királyságot – végleges politikai emigrációba szorították a volt királyt és családját. Sándor, a ma is élő trónörökös már Londonban született (1945). Amikor most, 2001 nyarán hazajött, s Belgrádból közvetített interjúját a CNN-en láthattuk, már csak angolul tudott folyékonyan beszélni. Két palotát kért vissza Belgrádban, az ún. Régi és az ún. Fehér palotát. (Ez utóbbi volt Tito rezidenciája.)

A bolgár királyi család, illetve a volt bolgár király megjelenése volt hazájában a leglátványosabb. A király, II. Simeon 1943–46 között (6–9 éves korában) már volt uralkodó, igaz régenstanács árnyékában, amelynek elnöke először nagybátyja, majd, a szovjet bevonulás után, a kommunista Dimitrov lett. Teljesen legális úton

fosztották meg trónjától, a népszavazás a köztársasági államforma mellett döntött, a gyermekkirálynak távoznia kellett. Most, 64 évesen spanyolországi üzletemberként tért vissza Bulgáriába, legálisan pártot alapított, s júliusban megnyerte a választásokat. Jelenleg ő az ország miniszterelnöke.

Magyarország és a Habsburgok

Oroszország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia után most, 2001 nyarán rákérdeznek természetesen a történésznél: no, és mi van a magyar királyi családdal, a Habsburgokkal? A válasz: jellemző, hogy csak most „kérdenek rá”, amikor a szomszédos országok volt dinasztiai a nemzetközi érdeklődés középpontjába kerülnek. A Habsburg-család ma a magyar közéletben megbecsült helyet foglal el, jelenlétüket mindenki magától értetődőnek tekinti. A magyar királyi ág nagy szerencséje, hogy az utolsó király, IV. Károly korai halála után erős kezű királyné (Zita) és ritka tehetséges gyermek (Ottó) képviselte és képviseli most is a családot Magyarországon.

Ottó a politikai rendszerváltás felgyorsulásának pillanatától, 1989-től a rendszerváltás egyik aktív résztvevője volt. Soha nem kért vissza semmit – sem Magyarországon, sem az egykori Monarchia többi utódállamában. Közéleti szerepet vállalt, de pártpolitikában nyíltan soha nem vett részt. Ismert volt mint az európai integráció híve és gyakorlati segítője, az Európai Parlament demokratikusan megválasztott képviselője (németországi választási körzetben). Magyarországon mint a Páneurópa Unió elnöke jelenik meg többnyire, és célja nem politikai funkciók elnyerése, hanem az európai demokrácia normáinak kialakítása Magyarországon. Tehetsége – mi történészek, legalábbis a História szerkesztőségében így beszélünk róla – a legnagyobb államférfiak szintjére emelhetné volna, ha politikai teret kínál számára az élet. Mária Terézia (1740–1780), II. József (1780–1790), vagy a Habsburgok „nádori ágából” a nagy reformkori politikus, József nádor képességeivel hasonlítjuk össze. Pártpolitikától függetlenül (az Antall-kormány idején éppúgy, mint a Horn- és az Orbán-kormány idején) a család európai kapcsolatait az ország érdekében kamatoztatják. (És a Habsburgok nádori ága – Habsburg-Lotharingiai Mihály vezetésével – ugyancsak megbecsülésnek örvend.)

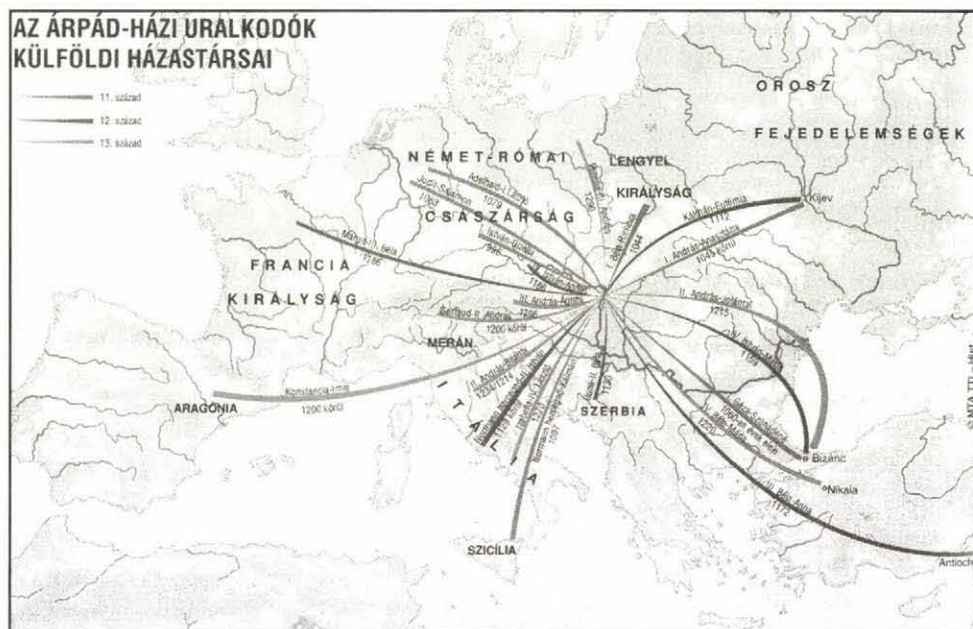
Koronás fők rokonsága

Milyen okokra vezeti vissza a történész a volt uralkodócsaládok megjelenését és aktivizálódását Kelet-Európában? És hogyan értékeli a történész e visszatéréseket?

Az ismételt feltett kérdésekre azért nehéz a válasz, mert a történészek eddig nem folytattak komoly, mérhető és értékelhető, összehasonlító kutatásokat az európai dinasztiai késői történelméről. Jelentek meg monográfiák a Romanovokról, a Habsburg-családról (épp a napokban érkezett a postával R.

Okey, Habsburg Monarchy, New York, 2001). De összehasonlító monográfia – vagy inkább regényes képeskönyv – csak egy látott napvilágot (Die großen Dynastien. Erlangen, 1996).

Az európai uralkodócsaládok történelme sajátos Európa-történelmi (és világtörténelmi) jelenség. A 9–10. században Európa központi területein kialakult egy a feudumra és a keresztény etikára alapozódó uralmi rendszer, ahol az uralkodónak és családjának örökletes hatalma törvényekbe foglaltatott. Az uralkodócsaládok kezdetben mindenütt a helyi társadalom- és termelészervező rétegből (helyi arisztokráciából) emelkedtek ki. Majd – a 11–12. századtól – az európai dinasztiaik „közössége” kezdett egy államok feletti önálló életet élni: önálló szociális-kulturális egységgé emelkedtek. Egymással házasodtak, sőt az államok közötti háborúkat nemegyszer a másik országban uralkodó rokon megsegítése érdekében folytatták. *Dinasztikus családi érdekek keveredtek* a helyi vezető rétegek „állami érdekei”-vel. (A magyar történelemből is számtalan ilyen dinasztikus és egyúttal területszerző háborút idézhetnénk már diákjaink is: a Szent István halála utáni évekből éppúgy, mint I. László, Kálmán vagy III. Béla, Imre, de még inkább a lovagkirály Nagy Lajos, vagy később a Habsburg uralkodók korából.) A dinasztiaik közötti házasodások egy-egy család területeinek (később koronabirtokainak is) és jövedelmeinek növelését éppúgy szolgálták, mint az állam külpolitikai érdekeit. (A történészek csak a Habsburgok „mesteri” házasodási politikáját emlegetik. A kortársak így szóltak: „Te csak házasodj boldog Ausztria.” Célozva arra, hogy Ausztria világpolitikai emelkedésének legerősebb alapja a Habsburgok házassági akciói voltak; ezzel a módszerrel szereztek meg 1278 után szívósan a későbbi világbirodalom tartozékait. (Többek között a magyar koronát is.) De arról keveset beszélünk – noha másfél évtizede figyelmeztetjük kollégáinkat –, hogy a magyar Árpádok házassági politikája ugyancsak végiggondolt volt, és a középkorban a szomszédos területek magyar koronához csatolása nem lebecsülhető mértékben éppen ezen a dinasztikus alapon történt. (Még ha sok kalandos házassági vállalkozás nem is úgy végződött, ahogy azt elképzelték...)

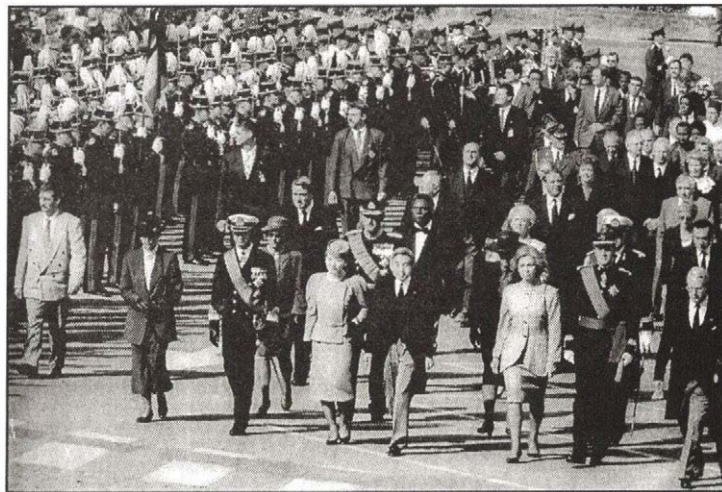
Mindenesetre az európai politikai uralmi rendszer nem értendő – és nem értékelhető – addig, amíg a dinasztiák együttes vizsgálatát nem végezzük el. (Ez is az összefoglaló Európa-történet tárgya – illetve elkészítésének előfeltétele – lehet.)

Rokonsági érdekek – kontra államérdekek

A 19. század végére az európai uralkodócsaládok rokonsága behálózta a kontinenst. Viktória királynő temetésén (1901) figyeltek fel igazán az újságírók arra: Európa vezető rétege szorosabb-lazább rokonságban áll egymással. A német Hohenzollernek, a szintén német származású Hannoveri dinasztia (akik az angol trónon ültek), a Habsburgok, majd a Szász-Coburgok, sőt a Habsburgokkal is rokonságba került orosz Romanovok – mind-mind megannyi rokoni szállal kötődtek egymáshoz. Majd azután, amikor az első világháború „politikai előfrontjai” kezdtek alakulni (1907 után), döbbenetek csak rá a megfigyelők, hogy a *rokonsági kötelek* már kevésbé erősek, mint az uralt *államok érdekeinek* kötelei vagy ellentétei. Ez utóbbiak győzedelmeskedtek. Így kerültek uralkodók családi konfliktusokba (maga Ferenc József és az angol VII. Edward, vagy Habsburgok és Romanovok, a romániai Hohenzollernek Németországban élő rokonaikkal stb.).

Az uralkodócsaládok adattára hiányos. Nemcsak az összehasonlító *rokonsági* kötődések adattára, genealógiai táblái, de hiányzik *szociológiai adattára* is. Ennek a társadalmi hierarchia tetején elhelyezkedő rétegnek ugyanis nagyon meghatározott belső társadalmi és életszabályai voltak. Kezdődött a kormányzásra neveléssel, amely tartalmazta a nyelvek oktatását (az újkorban már az európai lingua frankák mellett a koránhoz tartozó népek nyelveit), a korona népeinek történelmét, vallási-egyházi ismereteket, testgyakorlást, esetleg egy mesterség megismerését stb. Folytatódott az érintkezési szokások elsajátításával, amely kezdetűl igen merev volt, de amely épp a 20. században gyorsan polgárosult. Hogy azután 1920 után a teljesen polgári-értelmiségi képesség „modernizálódjék”. De ismételjük: ezen életszabályok összehasonlító leírása éppúgy hiányzik, mint a valamikori udvari etika polgárosodásának elemzése. És azt sem írtuk le mi, történészek: hogyan illeszkedik általában ezen európai uralkodói réteg először a polgári közülethez: cserélik fel a gyakran hiába várt

Viktória angol királynő kiterjedt rokonságával, köztük II. Vilmos német császár (balra ül), mögötte kalapban II. Miklós orosz cár, 1890-es évek

Uralkodók a modern társadalomban: a svéd és a spanyol királyi, a japán császári pár. Brüsszel, 1993

uralkodói gyakorlatot a közélet más megtisztelő funkcióival: klubok, jótékonysági, művelődési társaságok, alapítványok elnökségével. Itt hasznosítva a korábbi „vezetésre nevelés”-t.

Ami most történik Kelet-Európában, az ennek az *évezredek történelmének egyik utolsó* (utolsó?) *szakasza*. A nemzeti (Romanovok, Karadjordjeviček, Habsburgok) és a 19. században Nyugatról „importált” (Szász-Coburgok Bulgáriába, Hohenzollernek Romániába) uralkodócsaládok beilleszkedni kívánnak a lokális társadalomba. Erősebb *kötődésük a helyi társadalmakhoz*, az itteni szokásrendekhez, mint a kifinomult uralkodói, hercegi udvari keretekhez. (Amennyiben még vannak ilyenek.) Természetes emberi törekvés: a közösség tagjainak lenni, akik még ismerik, talán becsülik is őket.

És itt érkezünk az aktivizálódás – feltételezhető – másik okához: a helyi uralkodócsaládok erőszakos eltávolításának tényéhez.

Az erőszak áldozatai

A kelet-európai uralkodócsaládok eltávolítása erőszakkal történt. A Romanovokat egyszerűen legyilkolták 1918-ban. A román, a bolgár uralkodót 1946–47-ben, igaz alkotmányos úton, de a szovjet rendszer nyomására távolítják el. A jugoszláv-szerb dinasztiaát pedig mind a fasiszták, mind a kommunisták üldözték. (A magyar Habsburgokat még Horthy Miklós akadályozta meg a visszatérésben, és esetleges kelet-európai politikai aktivizálódásukat a nyugati hatalmak sem támogatták.) Így a volt uralkodócsaládok mint „üldözöttek” a kommunizmus és a szovjet megszállás áldozatai is voltak. S már ezért is nyilvánult meg irányukban szimpátia a szovjet megszállás alatt élő országokban. (A Habsburgok esete ismét sajátos: amíg Magyarországon a Habsburg-ellenes függetlenségi hagyományt a szovjetek felhasználták az 1945–56 közötti években német-, ill. Nyugat-ellenes propagandájuk céljaira, ez a Habsburg-ellenesség az 1970–80-as években még az antikatolikus érzelmű csoportokban is lecsillapodott. Szemben Ausztriával, ahol a köztársasági ideológia Habsburg-ellenességével talán máig sem birkózott meg a politikai közgondolkodás.)

(folytatás a 33. oldalon)

(folytatás az 5. oldalról)

A volt uralkodócsaládok megjelenése tehát a szovjet politika előítéletrendszerének bomlási folyamatához tartozik. Most adatik meg számukra: maguk döntsék el, mit tudnak kezdeni történelmi hagyományuk e részével, miben tudják a leszármazottak tehetségét, képességeit hasznosítani nemzetközi politikában, gazdasági-európai lobbizásban, netán a belpolitikai közéletben.

Nemzeti egység képviselői?

De a volt uralkodók (leszármazottaik) megjelenése és viszonylagos népszerűségük kiábrándulást tükröz az európai többpártrendszerből, és egyfajta elvárást is a jövőtől.

A volt szovjet megszállási övezetben a társadalom azért került folytonos konfliktusba a szovjet rendszerrel, mert az nyíltan pártpolitika tárgyává tette az élet minden részletét: a magánéletet, a hitvilágot, a kultúrát, a szociális, a tudományos életet is. Az 1956 utáni lazulás legfigyelemreméltóbb jele – talán egyedül az NDK-t és részben Romániát kivéve – éppen az volt: az élet mind több területéről vonult vissza a pártpolitika. (Nem kötötték az állami-társadalmi vezető funkciókat párttagsághoz, a pártfegyelem mind kevesebb életfunkcióra, véleménynyilvánításra terjedt ki.) A polgárok a rendszerváltástól joggal várták, hogy a köznapi élet – nem utolsósorban a gazdaság, a magánélet, a közművelődési fórumok, tévé, rádió, napilapok, a civil társadalom depolitizálódnak. A pártpolitika majd visszaszorul oda, ahova való: a pártházakba, politikai gyűlésekre, parlamentbe.

Ezzel szemben szinte egész Kelet-Európában a sok új párt egy totális pártüzemmé alakítja lassan a közéletet. Ma jobban átpolitizálódik a tévé, rádió, sőt a kulturális, de még az egyesületi élet is, mint a szovjet korszak utolsó éveiben. S ebben a helyzetben a polgárok keresik azokat az intézményeket, azokat a személyeket, akik felette állnak e pártharcoknak, vagy legalábbis képesek függetlenek maradni azoktól. A volt dinasztikák ilyen „intézmények”-nek látszanak, a bolgár Simeontól eltekintve. (Noha pártpolitikai programjában ő is számol az „össz nemzeti” szempontok jelenlétével a bolgár társadalomban.)

Értékelések?

Nehéz tehát még – a megfelelő kutatások hiányában – választ adni: miért jelennek meg a kelet-európai államokban a volt uralkodócsaládok, és miért kíséri őket nagy figyelem. Még nehezebb – éppen a rendszerváltások összehasonlító kutatásainak hiánya miatt is – az értékelés.

Inkább csak – magunkat és olvasóinkat, kutatótársainkat is – elgondolkodtató megjegyzéseket bocsátunk itt előre.

1. Az uralkodócsaládok megjelenése sehol *nem társul az államformaváltás* igényével. Nem kell tehát attól tartanunk, hogy e térségben valamiféle monarchista hullám indul el a *rendszerváltás* (1988–1999) vagy az *átalakulás* részeként. (Többször felhívtuk a figyelmet a tényre: az európai democráciákban – Angliában, Hollandiában, Svédországban, Belgiumban, Spanyolországban – a királyság intézménye jól összefér a fejlett, modern democráciával.)

2. A kelet-európai társadalmaknak maguknak kell a saját uralmi-igazgatási rendszerüket kialakítani. Ahogy Nyugat-Európában a feudális eredetű arisztokrata, uralkodócsaládok maguktól polgárosodtak és természetes részeivé váltak a lokális közösségeknek, úgy meg kell adni ezt az „önkiigazítási” lehetőséget a kelet-európai új democráciáknak és a democráciák minden jelentkező tényezőjének.

3. A rendszerváltás elindított egy általános kárpótlást: anyagi, politikai, erkölcsi kárpótlást. Lassan mindenki kimutat egy kis kárpótlásra érdemességet – s nyilván megalapozottan. Akkor elgondolkodtató: szabad vajon a társadalom egyik csoportjától származása miatt megvonni a lehetőséget, a kárpótlás lehetőségét? (E téren is hiányoznak az összehasonlító adatok: közmondásos például Ausztriában, hogy míg a liberális Schwarzenberg herceg visszaigényelt egykori csehországi birtokaiból, addig a konzervatív Habsburgok „ízléstelenek” tartották ezt. Egyedül a toscanai – tehát nem az uralkodó – ág áll kárpótlási perben.)

4. A rendszerváltás nem restauráció! Egyesek – mindenképp előtt az erőszakkal vagy jogtalanul eltávolítottak – természetesen a rendszerváltást jogos öngazolásként élik meg: mennyire zsákutcának bizonyult az őket erőszakkal eltávolító szovjet rendszer. S ezt – már a kutatások kezdetén is látjuk – joggal mondják. Csak éppen arról feledkeznek (és feledkeztek) meg sokan, hogy 1989 után irreális volt azt gondolni: ott lehet most folytatni, ahol 1947-ben, 1945-ben, netán 1938-ban abbahagytuk. Nem azért, mert a „rég magyar világ” Európa szemében nem volt az a „jó világ”, aminek a fiatalkorunkat, vagy öreg szüleink fiatalkorát mi látjuk. Nem. Hanem azért, mert közben a világ maga is sokat fejlődött. És nekünk már az 1989 vagy 2001 Európájához kell csatlakoznunk. Ezt kell elérendő célnak tekinteni.

Ahol az ezeréves arisztokrácia, közöttük a volt uralkodócsaládok, megtalálták társadalmi, polgáriasult helyüket.

Egyszerűsítve: itt, Kelet-Európában is ezt a helyet keresik. És a helyi társadalmak – legalábbis úgy látszik – visszafogadták őket.

Habsburg Ottó előadást tart az Akadémián, 1997

GLATZ FERENC